

JEAN-PAUL SARTRE'IN VAROLUŞÇU FELSEFESİNDEN GÜL-BÜLBÜL İLİŞKİSİNE BİR BAKIŞ

Fatma DORE*

Öz

Bu çalışmada, Jean-Paul Sartre'in felsefi başyapıtı Varlık ve Hiçlik'te bulunan varoluşçu yaklaşımlardan biri, klasik Şark şiirinde aşkın en ünlü temsillerinden biri olan Gül-Bülbül ilişkisine uyarlanmaktadır. Buna göre, Sartre'in Ben ve Başkası kavram çifti, âşıklar olarak, Bülbül ile Gül paralelinde çözümlenmeye çalışılacaktır. Sartre'in aşk ile kastettiği şeyin anlaşılabilmesi için, öncelikle onun bütün insan ilişkilerini Ben ve Başkası'na indirgediği gösterilecektir. Genel olarak bu ilişkiler, Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in de, Efendi-Köle diyalektiğinde gösterdiği gibi muhakkak çatışmaya sürüklenmektedir. Ancak Sartre'in nazarında kaçınılmaz gibi görünen bu çatışmadan kurtulmanın bir yolu vardır. Bu yol, sevilme tutkusuyla yanıp tutuşsa da, âşığın kendisini sevmesi için sevgilisini zorlayıp köleleştirmek yerine, onu özgür bırakmasıdır. Sonuç olarak, örnekler üzerinden Gül-Bülbül ilişkisinde, hem Efendi-Köle diyalektiğinin hem de Sartre'in ima ettiği müstesna âşığın var olduğu gösterilecektir.

Anahtar Sözcükler: Sartre, Varlık ve Hiçlik, Ben, Başkası, Bakış, Efendi-Köle ilişkisi, Aşk, Gül-Bülbül ilişkisi.

Abstract

An Analysis of the Relationship between Rose and Nightingale through Jean-Paul Sartre's Existential Philosophy

This article applies one aspect of Jean-Paul Sartre's existentialist approach as found in his philosophic masterpiece Being and Nothingness to a particularly prevelant pair of characters in classical Near Eastern poetry. The aspect in question is the Self and the Other as modified in the case of a lover, and the characters are the Nightingale and the Rose, known by their original names as Bulbul and Gul respectively. To understand Sartre's perspective on the lover, it will first be shown that Sartre regards all human relationships are reducible to the Self and the Other. In general, this inexorably leads to conflict in the systematic way put forward by Georg Wilhelm Friedrich Hegel, in his Phenomonology of Spirit, as the dialectic of

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
dorefatma@gmail.com

the Master and the Slave. For Sartre though, as will be looked at, there is a single possible way of escape from this seemingly inevitable conflict. This is when the Self is a lover, who, in a desire for sincerely granted love, offers the Other – as a beloved – freedom rather than trying to enslave him or her. Finally, it shall be shown that both the dialectic of the Master and the Slave and the exceptional case of the lover is evidenced in the aforementioned poetic characters.

Keywords: Sartre, Being and Nothingness, the Self, the Other, the Look, Master and Slave Dialectic, Love, the Relationship of Rose and Nightingale.

Giriş

Felsefî gelenekte, özellikle insanlar arasındaki aşk olgusuna, genel olarak bir tutku olarak bakılır ve küçümsenir. Çünkü filozoflara göre bu tür aşk, felsefî araştırmaların temelini oluşturan rasyonel düşünceyi bulandıran istenmeyen bir etkiye sahiptir. Örneğin, İbn Sînâ (31-32)'ye göre "Takıntılı aşk, temel belirtileri melankoliye benzeyen vesvese kaynaklı bir hastalıktır." Filozof, yakıcı sevdadan kaynaklandığı için düşünceyi doğal akışından saptırarak, korku ve çaresizliğe dönüştüren bu hastalığa melankoli dendiğini de belirtir (a.e., 24). İlginçtir ki, aşk sözcüğü Farsça'da, sevilen nesneye gözü kapalı bir şekilde bağlanma ya da sevdiği için hasta düşüp ölme anlamlarına gelmektedir. Zira sözcüğün köken olarak ağaçların gövdesine dolanarak zamanla onları boğup öldüren bir tür sarmaşık olan "aşaka"dan türemiş olabileceği belirtilmektedir (Nilchian 161).

Descartes ve Spinoza'ya göre, şehvet ve arzu ile aynı kategoride değerlendirilen aşk bir tutku ve heyecandır. Spinoza, "genel olarak aşırı" bir duygu olarak gördüğü heyecanın, zihni ele geçirdi mi, ona başka hiçbir şey düşündürmeyen özelliğine dikkat çekmiştir (Durant 165, 194). Benzer bir tutum sergileyen Francis Bacon ise, aşkın hayatta daha çok fenalık yaptığını ileri sürmüştür. Bacon'a göre, tarih boyunca birçok kayda değer insanın, aşkı bir tür delilik gibi algılaması, aşkın "istikrarsız (gelgeç) bir tutku" olduğunun yeterli bir göstergesidir (358).

Ünlü feminist yazar Germaine Greer de, erkek egemen felsefî gelenekle pek bağlantısı olmayan bir düşünür olmasına rağmen, aşk olgusuna olumsuz bakışıyla, birçok önemli erkek filozof ile ortak bir noktada buluşur. 1970'te yazdığı *İğdiş Edilmiş Kadın* adlı polemik eserinde Greer aşkı, gerçek kişilikleri, donuk flört jestlerinde köreltip gizleyen bir bencillik, mazoşizm ve şehvet maskesi şeklinde tanımlamaktadır (Greer'den alıntı: Christine Rosen).

Yukarıda örneklenen görüşler bir yana, yirminci yüzyılın en ünlü filozoflarından biri olan Jean-Paul Sartre, varoluşçu felsefesinde aşka çok

önemli bir yer vermiştir. İnsan kişiliğinin başkası aracılığıyla biçimlendiğini düşünen filozof, bu kuramını aşk olgusu temelinde geliştirmektedir. Ayrıca, felsefi gelenekte aşk pek itibar edilmeyen bir olgu olsa da, edebiyatta en basit halk masallarından psikolojik içerikleri en karmaşık eserlere kadar merkezî bir role sahiptir.

Bu çalışmada da, köken olarak Şark'a ait belirli bir yazın türü olan "Gül-Bülbül" şiirleri, ki bunlar Sartre'in söz konu düşüncelerinden yüzyıllarca önce yazılmış olsalar bile, filozofun varoluşçu felsefesinde ortaya koyduğu aşk perspektifinden analiz edilerek, her ikisi arasında bir bağlantı olduğu gösterilecektir.

Bu amaç doğrultusunda araştırma, dört temel konuya odaklanacaktır. Öncelikle, Sartre'in 'başkası' ve 'bakış' kavramlarına bakılacaktır. Filozofa göre varlığımız, başkalarının bakışlarıyla şekillenir; başkasının varlığını farketmediğimiz anda, ona, istediğimiz şekilde görünmek isteriz. Bunun için başkasının bizi farklı bir bakış açısı ile, yani bizi nasıl istiyorsa öyle görebilme özgürlüğünü elinden almamız gerekir. Öte yandan başkası da, aynı işlemi bize uygulayacağından aramızdaki ilişki kaçınılmaz olarak bir çatışmaya dönüşür. Bu çatışma süreci, çalışmanın ikinci konusudur. Üçüncü olarak, Sartre'a göre çatışmadan kurtulmanın yolları araştırılacaktır. Filozofa göre bunun bir tek yolu vardır, o da "âşık başkası"dır. Son bölümde, Sartre'ın ileri sürdüğü bu özel modelin, Gül-Bülbül şiirlerinde var olduğu gösterilecektir.

Edebiyatta bir aşk teması olarak Gül-Bülbül temsilinin kullanımını ilk kez İranlı şair Feridüddin Attâr'da görmekteyiz (Öztekin 12). Attâr (1119-1193), *Kuşların Dili (Mantiku't-tayr)* adlı eserinde ilâhî aşkı sembolize etmek üzere gül ile bülbülü muhteşem bir uyak sanatıyla birbiriyle ilişkilendirmiştir.¹ Fars şiirinin merkezini oluşturan gül ve bülbül arasındaki bu kuvvetli bağın elbette mantıklı bir açıklaması vardır. Hem Farsça (golbolbol ya da gul-bulbul) hem de Türkçe'de (gül-bülbül) ortak kullanımları göz önüne alındığında, bu iki adım en uygun kafiyeyi oluşturduğu çok açıktır. Şüphesiz farklı dillerde de benzer kullanımlar vardır. Annemarie Schimmel, verdiği bir örnekle bu noktayı daha da aydınlatır. Ona göre Gül-Bülbül uyağı, tıpkı Almanların "Herz-Schmerz" (kalp-acı) uyağı gibidir (Schimmel 179).

¹ Eserde Hüdhüd, diğer kuşları, kuşların padişahı Simurg'u aramak için kendisine eşlik etmelerini ister. Kuşların hepsi de onunla gitmek isterler, ama her birinin kendine özgü bir bahanesi vardır. Bülbül'ün bahanesi ise şöyledir: "Ben, gülün aşkına öylesine daldım ki kendimi bile tamamıyla kaybettim... Bir bülbülün Simurg'a gitmeye (sevmeye) gücü yetmez ki... Bülbüle bir gül sevdası yeter..." (Attâr 74).

Sonuç olarak Doğulu binlerce şair, bu kuş ile bu çiçek arasındaki ebedî aşkı dile getirmek için birbirinden etkili ritimler ve hareketli kafiyeler (Schimmel 179) içeren sayısız eserler meydana getirmişlerdir.² Çalışmanın doğası gereği bu eserlerin ancak çok azına yer verilecektir. Ayrıca, tekrar etmek gerekir ki, burada şiirler, kendilerine özgü yazılış nedenleri ya da edebî boyutlarıyla değil, Sartre’ın varoluşçu felsefesinde ortaya koyduğu “aşk” ve “başkası” kavramları ışığında yorumlanacaktır. Bu amaca uygunluğu gözetilerek seçilen şiirlerin sanatçıları ve eserleri ise şöyledir: İran edebiyatının en ünlü şairlerinden Hafız (ö. 1390), Türk Divan edebiyatının önde gelen şairlerinden Fuzûlî (ö. 1556) ve Şeyhülislam Yahya’nın (ö. 1644) *Divan*’ları ile en ünlü gül-bülbül mesnevîlerinden Fazlî’nin (ö. 1564) *Gül ü Bülbül*’ü ve Rifâî’nin *Bülbül-nâme*’si.

1. Başkası’nın Önemi: Bakış ve Yansıma

Sartre, “[O] halde nedir başkası?” sorusunu yanıtlarken “[b]ana bakan kişi,... kaçıışının erimdişı somut kutbu” gibi bazı betimlemelere başvurur (Sartre, 2009: 363). Bize yöneltilmiş bir bakışı kavramanın, bilinçte yerleşik bir *benin* olmadığı anlamına geldiğini (a.e., 351) belirten Sartre, ontolojik olarak insanın temel bir güvensizlik ve olumsuzluğa mahkum olduğunu (Barret 247) ima eder. Bu olguya “kaçış” kavramıyla dikkat çeken filozof, kaçışın yöneldiği şey olarak başkasının elzem varlığını ima etmektedir: “[n]e ise o olmam için başkasının bana bakması yeterlidir” (Sartre, 2009: 355). Demek ki, bilinç “bir şey olmak” için sürekli bir atılım halindedir. Sartre’ın bu fikri, Hiedegger’in “kendi dışına, ileri doğru atılım” anlamındaki “ekstatik proje” (Pro-jet ek-statique) kavramı gibidir.³ Filozof, *Varlık ve Hiçlik*’te bilincin atılımda bulunma doğasını “yansidan (reflet) yansıtana (reflétant) ve yansıtandan yansıya doğru sürekli bir gönderme, sonsuz devinim” (a.e., 139) biçiminde ortaya koyar.

Peki nasıl yansırız? Bunun yanıtı Sartre’a göre oldukça açıktır: “Çünkü... ‘cogito’da insan yalnızca kendini değil, başkalarını da bulur” (a.e., 85). Sartre’a göre “düşünüyorum” dediğimizde kendimizi “başkası”nın karşısına çıkarmış, kendimizle birlikte “başkası”nı da anlatmış oluruz. Böylece cogito’nun hareket alanı olan bilinç, “[b]irlik olan bir ikilik, kendi yansıması olan bir yansı” olarak yansıtan-yansıdır (reflet-reflétant) (a.e., 136). Sartre’ın felsefesinde bu denklem, nihaî olarak ben ve başkası’nın temel ilişkileri olarak kurulur. Böylece başkasıyla ilişkileri kendi-için’in,

² Köken olarak Fars edebiyatına dayanan gül-bülbül teması, gerek dünyevî gerekse ilahî bir aşkın metaforu olarak lirik ve mistik, epik ve romantik birçok şiir türünde, yaklaşık bin yıldır kullanılmaktadır (<http://www.iranicaonline.org/articles/gol-o-bolbol>).

³ Bkz. Sartre, 2009: 133’teki dipnot.

başkası'nın yer aldığı bir dünya içinde sergilediği farklı tavırlara indirgeyen filozof, bu durumu "kendine mevcut olma" (présence a soi)⁴ diye adlandırır (a.e., 467). Artık, bilinç olma vasfıyla başkası, beni "var" kılan olarak belirlenmiştir. Bu gerçeklik, aynı zamanda, bilincin oynak dengeli bir tabiata sahip olduğuna ve dolayısıyla bir sağlamlık gereksinimine işaret etmektedir.

Bu bağlamda, ilke olarak eğer başkası *bana bakan kişi* ise, başkasının bakışının doğrultusunu netleştirmemiz gerektiğini düşünen Sartre'a göre (a.e., 349), çünkü *gözlerin* ortaya koydukları bakış, ne türden olursa olsun düpedüz benim-kendime göndermedir. Sonuçta biz, ancak başkasının özgür bakışında olumlu bir varlık olarak görünmek isteriz. Bakış'ın belirleyici bu etkisi, insanın kolay zedelenebilir bir doğaya sahip olduğunu ima etmektedir (a.e., 351). Nitekim Sartre, *Gizli Oturum (Huis Clos)* adlı eserinde, insanın bu zayıf yönüne çarpıcı bir şekilde dikkat çeker:

"[G]ülümseyeceğim: gülüşüm sizin elmacık kemiklerinizin arasında kaybolup, Tanrı bilir ne olacak" (Sartre, 1964: 27).

Gerçek olan şudur ki, varoluşumuzu daha güvenli kılmak için onu sabitleştirmeye çalışırız (Barret 247). Sartre'ın varoluşçu kuramında başkası'nın önemi, kişiliğin aynası olma bakımından, insanın kimliğini oluşturmasına dayanır. Filozof bir tiyatro oyunu olarak yazdığı *Gizli Oturum*'da Estelle'e şunları söyler:

"Konuştuğum zaman içinde kendimi bir aynada seyredilemek isterdim. Kendimi, başkalarına görüdüğüm hâlimle görürdüm, bu beni uyanık tutardı" (Sartre, 1964: 25).

Nitekim, filozofa göre ben, kendimle ilgili edinebileceğim her türlü bilginin ötesinde, bir başkasının bildiği o ben'im (Sartre, 2009: 353). Zaten başkası, ben'i benim-kendim için değil, kendisi için nesne⁵ olarak oluşturmaktadır. Ben, başkası tarafından sahiplenilirim; başkası'nın bakış'ı, çıplaklığı içindeki bedenimi biçimlendirir, onu benim asla göremeyeceğim gibi görür (a.e., 470). Dahası, beni nesneleştiren başkasının bakışı, özgürlüğümü yok ederek ben'i ortadan kaldırmaya yönelik bir tehlike de içermektedir. Başkasının bakışıyla birlikte *ben artık duruma hâkim değilim* (a.e., 358). Söz edilen oyunda Ines, Estelle'i köşeye sıkıştırır:

"Ben tarla kuşumun aynasıyım; benim tarla kuşum, artık elimdesin benim!" (Sartre, 1964: 28).

⁴ Sartre'ın "kendine mevcut olma (présence a soi)" kavramı, "kendi kendinin farkında olma" anlamı taşımaktadır (Sartre, 2009: 133'teki dipnot).

⁵ Sartre, kendiliğin başkası karşısında ve başkasının kendilik karşısında gerçekleştiği bu nesne-varlığa, dışarı-varlık [être-dehors] der. Bu varlık, bilinçte türeyen bir imge olmayıp tamamen gerçek bir varlıktır (Sartre, 2009: 382).

Elbette Sartre'a göre böyle bir tehlikeden kaçınmanın yolları vardır. Bunların başında ise, başkası'na bakarak onu nesneleştirme eylemi gelir. Ancak bu noktada filozof, bir hususa özellikle dikkat çeker: Başkasını, ona bakarak kendime nesne kılarken, onun katıksız nesneleşmesine izin vermemeliyim; Ben, hâlâ başkası tarafından “bakılan” olarak kalmalıyım. Zira tamamen bakış'la ilgili bir oyun olan *Gizli Oturum*'da yapılmaya çalışılan tek şey, her üç karakterin birbirini, ötekine görünmek istediği biçimde görülmeye zorlamasıdır. Öyle ki, hiçbirinin amacına ulaşamadığı bu hâl “cehennem” diye betimlenmektedir (a.e., 61).

Sartre, söz konusu problemin altında yatan asıl nedeni bulmak için, *Varlık ve Hiçlik*'te “Başkalarıyla Somut İlişkiler” bölümünde, insanların birbiriyle kurduğu ilişkilerin doğasına eğilir. Bu ilişkilerin temelinde karşılıklı sahiplenme güdüsü olduğuna dikkat çeken filozofa göre (Sartre, 2009: 473) aşk, bu projenin gerçekleştirilmesi için başkasına yönelik ilk tavidir ve doğası gereği narsist bir yapıya sahiptir, çünkü hepimiz sevilme isteriz. Her ne kadar, Freud, aşkın doğası gereği narsizmi önlediğini ileri sürmüş olsa da (Freud 124), Sartre'ın düşüncesinde sevgi ilişkisinin özü, âşğın sevgili tarafından sevilme arzusuna dayanır. Böyle bir tutkuyla sevilme isteği ise narsizmdir ve “başkası” karşısında başarısızlığa uğrar. Aşkın bu şekilde çöküşü ilgisizlik, arzu, nefret ve sadizmi içeren ikinci tavırları doğurur. Bu ilişki türlerini de, ayrıntılı bir şekilde inceledikten sonra Sartre'ın vardığı sonuç tam anlamıyla karamsardır: Aşk dâhil bütün insan ilişkileri, her zaman için başkası'nın ben'i nesneleştirme girişimine dayanır ve hepsinin sonucu *çatışma*dır (Sartre, 2009: 473).

2. İstek ve Çatışma

Alman idealist filozofu Fichte, 1795'te yazdığı “Ruh Üzerine Felsefi Mektup” (Über Geist und Buchstabe in der Philosophy) adlı yazısında şunları söyler: “Başlangıçtan bu yana, insan ilişkileri, insanın hayatı boyunca ilişki kurduğu her insanı, kendisiyle hemfikir olmaya çalıştığı kesintisiz bir mücadeleden başka bir şey değildir” (Fichte 106). Fichte'nin bu görüşlerini beyan etmesinden yaklaşık bir buçuk asır sonra Sartre da, insan ilişkileriyle ilgili benzer bir formülden söz edecektir: Başkasını, kendi bakış açısından bakmak için zorlama. Ancak insanların birbirleriyle münasebetlerinin karşılıklı bir mücadeleye dayandığı fikrini, daha önce de ifade edildiği üzere, diyalektik bir sistem hâlinde ortaya koyan ilk filozof Hegel'dir.

Hegel'de “oluşum” temel bir kavramdır Bizde oluşan bir şeyi anlamak için önce kendimiz olan tüm'e, sonra insan türü denen tüm'e, en sonunda da, nesnelere toplamı olan salt Düşünce'ye gitmek gerekir (Whall 5). *Tin'in Fenomenolojisi*'nde, hakikat bir bütündür diyen Hegel'e göre, bu bütün,

gelişip tamamlanan bir özdür. Bu öz, kendini yeniden kuran bir özdeşlik ya da başka bir varlıkta kendi içine yansıma, kendi kendine düşünleme (reflexion) yoluyla 'kendi'nin oluşudur (kendileşmedir). Bu aynı zamanda 'Ben'in kendi için yalın oluşudur (Hegel 60- 62). Kendi-için ise, aklın bir amaca uygun etkinliği içinde olan insandır (Hegel 62). Böylece Hegel'e göre insan, ideal akıllı varlıklar topluluğunun bir parçası olarak, Tin'in ilk görünüşü şeklinde belirmiş olmaktadır (Krasnoff 100).

Hegel'e göre varlığın akıllılığı, bilinçli "İstek"e sahip olma hâlidir (Kojeve 79). Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'te isteği şöyle tanımlar: "Eylemin kökeni, seçmedir, ve seçmenin ise istektir" (Aristotle 205). Hegel'de de, insanın tedirginlik sonucu sürüklendiği eylem olarak tanımlanan İstek, ancak istenen nesnenin tahrip edilmesiyle giderilebilir (Kojeve 80). Hegel bu düşüncesini, "Efendi-Köle" diyalektiğinde ortaya koymuştur. Ona göre kendinde doyumsuz olan saf isteğin doyuma ulaşması için kendinin ötesine gitmesi, başkasının önüne geçmesi lazımdır (Kojeve 81; Krasnoff 96). O halde, isteğin gerçekleşebilmesi *başkası* ile mümkündür. Hegel'de sorun, işin sonunda, insanın varlık olarak bilinip-tanınması isteğine dayandırılır (Kojeve 83-85). Ona göre ilk ortaya çıkış hâlinde insan, özsel ve zorunlu olarak her zaman, ya Efendi ya da Köledir. Bu anlamda Efendi, kendi-için-varlık, var olan Bilinçtir ve "[a]ncak, kendisini Efendi olarak bilip-taniyan bir Köleye sahip olma bakımından Efendidir" (a.e., 94).

Sartre, insan ilişkilerinin tümünün, Hegel'in Efendi-Köle dinamiğine dayandığını düşünür, ancak "ben" ve "başkası"nın bir birleşimi olan sentezi bir sonuç olarak kabul etmez. Hegel'in felsefesinde, insanın içinde bulunduğu ilk tasarımlarından "Bütün"e, 'Saltık olan'a doğru kaçınılmaz bir biçimde sürekli gelişerek yükseldiği diyalektik süreç, karşıtlıklarla uzlaşmış bilinçli bir özgürlükle sonuçlanır (Hegel 62).

Öte yandan Sartre'a göre, bilinçler çokluğunun varoluşu, Hegel'in *Tin*'inin *bütünlüğe* ulaşma biçimi eğer bir soru olarak öne sürülürse ve bu, "bir kendinden kurtulma" olgusuna yönlendirilirse metafizik bir yanıt olarak anlaşılır bir şeydir; ancak bu çokluk *olgusu*, mantıksal açıdan Tin'in silinip gitmesine götürür. Dolayısıyla, bilinçlerin çokluğunu bir sentez (synthèse), ama bütünlüğü tasavvur edilemeyen bir sentez olarak anlayan Sartre (2009: 400), iki bilincin asla bir olamayacağını düşünür, çünkü: "[b]aşkası ile birlik, fiilen gerçekleştirilemezdir" (a.e., 472).

Hegel'in "sentez" kavramını kabul etmeyen Sartre'ın temel gerekçesi şudur: "[b]enim için geçerli olan başkası için de geçerlidir. Ben kendimi başkasının etkisinden kurtarmaya çalışırken, başkası da benim etkimden kurtulmaya çalışır; ben başkasını köleleştirmeye uğraşırken, başkası da beni

köleleştirmeye uğraşır” (a.e., 470). Sartre’da insan ilişkileri hiçbir biçimde tek yönlü olmayıp, karşılıklı ve hareketli bir yapıya sahip olduğu için sonucu ‘çatışma’dır. Çatışmayı, başkası- için-varlığın kökensel anlamı şeklinde yorumlayan Sartre, bütün insan ilişkilerini, “zorlama” ve “geri püskürtülme” çerçevesinde dönen, bir sonucu olmayan umutsuz bir mücadeleye (Spade 225) indirgemiş gibi görünür.

Acaba, Sartre gerçekten de çatışmayı insan ilişkilerinin asla giderilemeyecek bir öz niteliği olarak mı görmektedir?

3. Âşık Olarak Başkası: Özgürlük

Sartre, aşk ilişkilerini, “aşk” denen değer in ideal imi altında, bilincin düpedüz “yansı-yansıtılan”ını andıran belirsiz bir göndermeler sistemi, her bir bilincin başkasını kurmak üzere kendi başkılığını koruduğu bir bilinçler kaynaşması (a.e., 484) olarak açıklar, ancak “ben” ve “başkası”nın Hegelyen birleşimi olan sentezi, yukarıda belirtildiği gibi, reddeder. Bu birleşme, aynı anda hem kendi- için hem de başkası- için varlığı, yani hem özne hem de nesne olmayı içerdiğinden imkansız bir tasarıdır (Frie 61).

Ontolojik temelde bakıldığında Sartre’a göre aşk, her zaman bir sevilme arzusu, hedefi de, sahiplenmeye odaklı bir girişim olarak anlaşılmaktadır. Ancak, aşkı açıklamak için sıklıkla başvurulan “mülkiyet” (sahip olma) fikrini, başvurulacak ilk kavram olarak hatalı bulan filozof (2009: 473)’a göre, çünkü aşk, eğer gerçekten salt bir sahiplenme (possession) arzusu olsa, pek çok yoldan kolayca giderilebilir. Aşkın, aslında “bilinç”i tutsaklaştırmak istediği savını öne süren Sartre, âşığın hâlâ neden sevilme istediğini sorgular.

Sartre’ın aşk anlayışına göre gerçekte istenen, başkası’nın özgürlüğüdür. Ancak istenen özgürlük, bir tiranın yapacağı gibi güç istenciyle değil, salt aşk ile elde edilmelidir (Sartre, 2009: 473). Çünkü sevilme isteyen kişi sevdiği varlığı köleleştirmez. Nitekim zorbanın elde etmek için sevgiye ihtiyacı yoktur, bunu güç kullanarak başarır. Ben, başkasının beni sevmesini, ancak kendisi salt öznellik hâlinde durarak, benim varlığımı ayrıcalıklı bir nesne olarak kurması şeklinde talep ederim. Sartre’a göre bu eylemin gerçekleştirilmesinde âşığın dayandığı güç, aşkın kendisinden başka hiçbir şey olmamalıdır (Heikens-Berenpas 2011). Bu anlamda, bir aşk iksiriyle birbirleri için deliye dönmüş olan Tristan ve Iseut’nun efsanevi aşkı Sartre için çok anlamlı değildir. Çünkü burada sevilme, istençli ve özgür bir angajman olarak seçkin özgürlüğünü kaybetmiştir; aşk, amacın ötesine geçmiş, kişiler otomata dönüşmüştür (Sartre, 2009: 474).

O hâlde, devamlı yabancılaşma ve çatışma üreten bir nesne-özne diyalektiğine dönüşen insan ilişkileri, bu döngüden ancak bir istisna ile kurtulabilir. Bu istisna, sevdiğini özgür bırakmayı seçen âşığın 'bakış'ıdır (a.e., 474). Zira bu seçimi yapabilen, diğer tüm ilişki türlerindeki 'başkası'lardan farklı, özel bir başkasıdır. Peki, eğer başkası sevginin nesnesi ise, bu öteki bakışlardan nasıl bir farklılık gösterecektir? Sartre'a göre bu fark, âşığın, sevgilisinin (maşuk) özneliğini kendi özgürlüğü ile seçip nesnelliği içinde Başkası-için, yani 'görülen' olmaya karar vermesinde ortaya konur (a.e., 479). Elbette bu eylem, mutlaka geri sevilmemek riskini içerir, çünkü âşık, mâşuku için özgürlüğünden vazgeçen, ancak aynı zamanda sevilme isteyendir. Âşığın talep ettiği şey, sevgilinin mutlak seçimi onda yapmış olmasıdır.⁶ Yani sevgilinin dünya-içindeki-varlığı bir seven-varlık; sevgilinin bu belirişi de, âşığın özgürce seçilişi olmak zorundadır (a.e., 478).

Sartre, aşkın özünü şöyle açıklar: "âşık, sevgilisi için dünyayı özetleyen ve sembolize eden şeydir, bütün öteki *buradakileri* kapsayan bir *buradadır*, *nesne*dir ve nesne olmayı kabul eder" (a.e., 474). Tabii ki, burada vurgulanması gereken esas konu, sevilme arzusunun asla vazgeçmeyen âşığın, yine de, sevdiğini hiçbir şekilde buna zorlamamasıdır: "Benim kendi özgürlüğümle olumsuzlanan işte bu özneldir" (a.e., 486).

Açıktır ki, özgürlük zorla kabul ettirilemez ve yalnızca tutkulu bir âşık sevdiği için risk göze alarak onu özgür kılabilir. Çatışmadan kaçınmanın çaresi olarak Sartre'ın önerdiği bu zor seçim, gerçek insanların ilişkilerinde pek kolay olmasa da, aşkı temsil eden şiirsel kişilerin tutumlarında daha kolay izlenebilir. Biraz sonra ele alınacak bölüm, Gül-Bülbül şahsında belirli bir aşk türünde, böyle bir iradeli seçimin varlığına ışık tutacaktır. Daha baştan vurgulamak gerekirse, hikâyede birbirine âşık iki kişi söz konusu değildir. Gül, sevilme isteyen, ancak âşığının tutkusuna eşit bir orantıyla karşılamayı reddeden narsist bir kişi; Bülbül ise, aşkı uğruna özgürlüğünü kendi rızasıyla sevdiğine kaptıran köle, âşıktır.

4. Ben ve Başkası Olarak Bülbül ile Gül

Hegel usçuluğunda, yukarıda işaret edildiği gibi, insanın varlıkta ilk belirişi esas olarak ya efendi ya da köle şeklindedir. Gül'ün, şiirlerde çizilen portresi, yalnızca Bülbül için değil, genel olarak özde bir efendiyi temsil

⁶ Sartre, âşıkların "biz, birbirimiz için yaratılmışık" ya da "ruh ikizim" gibi dilsel söylemleri çözümlerken, burada bir oluşturan, birbiri için –onlar adına– seçen bağımsız otoriteyi dışlamak ister. Çünkü ona göre bu âşığın istediği türde bir özgür seçim değildir (Sartre, 2009: 478).

eder. Aynada kendi güzelliğini gördüğü andan itibaren, hem Leylâ'sı hem de Mecnûn'u olacak kadar yalnız kendine hayran bir şahsiyettir:

Gördi âyinede çü 'aksin o hûr
Kendi hüsninün oldı meftûnı
Kendü Leylî vü kendü Mecnûnı (Fazlî, 268)

Âlemde eşsiz olduğuna inanır:

Kendüyi gördi itdi kesb-i gurûr
Acabâ var mı ola 'âlemde
Bir benim gibi hüsnile zibâ (Fazlî, 269)

Büyüklenerek, varlığının üstünlüğünü açıkça ilan eder:

Yok şeriküm bu gün vahidüm ben (Fazlî, 270)

Hegel'in varlığın, mutlak surette bu iki formdan biri olarak açığa çıkış düşüncesini dahiyane bulan Sartre, bu fikri, "beni *kendi varlığında* başkasına bağımlı kılma" şeklinde yorumlar (Sartre, 2009: 326). Dolayısıyla Gül, burada ancak bir başkası aracılığıyla Kendi olan bir Kendi-için-varlık'tır. Âşık Bülbül'ün sesi, varlığının gerçekleşmesinde önemli yapı taşlarından biridir:

Nagmeler itdüğe bülbül gül nihâli salınur (Şeyhülislâm
Yahyâ, 62)

Sartre, başkası'nın açığa ilk *bakış* olarak çıktığına göre, bu durum karşısında Başkası-için-varlığın kendini bir sahiplenme (possession) formu içinde duyumsayacağını söyler (Sartre, 2009: 470). Bu açıklama çerçevesinde Gül, ortaya ilk çıkışı *bakış* olan ve Bülbül'e *bakandır*. Bülbül, Gül için özgürlüğünü kendine tâbi kılabileceği bir projedir. Bundan böyle onu kendine mâl etme/nesneleştirme'nin çeşitli tasarılarını uygular. Keyfince bir kızgın bir barışık tutum sergilediği Bülbül'ün şikayetinden anlaşılır:

Gülşen-i âlem-i aşkun benüm ol bülbüli kim
Âlemün bir bilürim kışını da yazını da (Şeyhülislâm
Yahyâ, 392)

Gül, Bülbül'e ihtiyacını açık etmek istemez. Bülbül'ün tamamen kendisine angaje olmasını diler, lakin dengi olmadığından adını dillendirmesine öfkelenir:

Ne edebsüzlük ola bu ki gedâ
Şâha utanmayıp geçe şeydâ (Fazlî, 314)
Ağzını tutsun itmesün nâle
Yohsa kahrum irür ol abdâle (Fazlî, 316)

Başkasının beni sevmesini istemek, Sartre (2009: 485)'e göre aynı zamanda başkasının kendisini sevmemi istemesini de istemektir. Ancak Gül, bu anlamda paradoksal bir tavır sergilemez, çünkü Bülbül'e âşık değildir:

Vasl olam mı sanur ne fikr eyler (Fazlî, 314)
Ben GÜL'em benden vefâ umma (Rifâî, 18)

Gül'ün karakteri genellikle, elinin altındakine zulmeden şekilde gösterilir:

Bülbülün cânını yakdı nâr-ı kahrın odlara
Zâr zâr inletdün ey gül bir avuç hâkisteri (Şeyhülislâm
Yahyâ, 439)

Bazı tavırları sadizm içerir:

Gül dalı bülbülün kanını içmek istiyor (Fuzûlî, 43)

Sartre, aşk ilişkisinde sevgililerin, kendine mâl etmenin özel bir türünü talep ettiklerinden söz eder. Sevgili, örneğin onun için çalıp çalmayacağını, öldürüp öldürmeyeceğini vb. bilmek ister (Sartre, 2009: 475). Gül de, Bülbül'ün tutku dolu aşkını sınamak ister: Bülbül uzaklara bir yolculuğa çıkacak, Diken'in acılarına katlanacak ve tüm bunları yerine getirirken Gül'ün adını ağzına alıp onu dile düşürmeyecektir. Gelgelelim, Gülşen'den (Gül şehrinden) ayrılmaya zorlanması, Bülbül'e işkence gibi gelir.

Derd-i hicrile kıldı çün hâmûş
Düşdi hâke olup o dem bi-hûş (Fazlî, 157-8)

Bülbül, Gül'ün ilgisizliği ve nazı yüzünden hafif bir rüzgarda uçacak kadar zayıfladığını ona bir mektupla anlattığında Gül, ayrılığın aşkı olgunlaştırdığını, vuslatın ise yok ettiğini söyler:

Maşuk, âşığı uzak tuttukça
âşık yaklaşma arzusu duyar (Fazlî, 139)

Bülbül hastalanır, geri dönmek için yalvarır. Ancak Gül, bunları duymaz bile. Bilakis Bülbül'e âşığın nasıl davranması gerektiği üzerine yol gösterir:

Gül-i ra'nâ figân-ı bülbül-i şeydâyı gûş itmez
(Şeyhülislâm Yahyâ, 147)
Banâ cân u dil ile 'âşık ise
Derde sabr eylesün irince devâ
Cevrümü çeksün eyleyince vefâ (Fazlî, 324)

Elbette Gül, âşığını tümüyle ortadan kaldırmaya cesaret edemez. Gül'ün Bülbül'ün aşkına ihtiyacı vardır:

Gül, her sabah gül bahçesinin levhasına yüz daire çizer
Galiba gül bülbülün gagasından pergel⁷ almıştır (Fuzûlî,
53)

Bülbül'ün var olma sebebi olmak⁸ ister. Fuzûlî'nin aşağıdaki dizeleri bu hususta çok manidardır:

Gül sebepsiz yere yokluk uykusundan uyanmamıştır
Bu, bülbülün inleyerek ettiği feryatlarının tesirindedir
(Fuzûlî, 55)

Bu nedenle Gül, bakışı'yla bir kez nesneleştirdiğini bildiği Bülbül'ün, gül bahçesinden –kendisi için- yankılanan nağmelerinin yokluğunu endişeyle hemen fark eder:

Noldı ol zâr-ı bî-kesün hâli
Nâr-ı hicrümle aldı mı sûzân
Hışm-ı çeşmümle yohsa virdi mi cân (Fazlî, 393)

Serzenişlerde bulunur, huzursuzlanır, âşığı arar:

Vakt-ı Gül'dür Bülbül'â geçdi zamânun kandasın?
(Rifâî, 4)

Açıkçası Gül'ün, Bülbül'ü kaygıyla araması, karşılıklı bir aşk duygusunu değil, bilakis Efendi'nin, bütün zayıf noktalarını açığa vurmak suretiyle Köle'ye bağımlı olduğunu gösterir. Sartre, Hegel'de efendinin, kölenin özgürlüğünü örtük olarak talep ettiğini belirtmiştir (2009: 477). Hâlbuki Gül, Bülbül'ün özgürlüğünü peşinen ve istençli olarak istemektedir:

Âşık oldur idüp rızâsın terk
Vire cân u dil ile ana (maşuka) rızâ (Fazlî, 324)

Bülbül, tereddütsüz buna razıdır. Nitekim, Sartre'ın deyimiyle, sevdiğini baştan çıkarmak zorundadır ve bunu, ona bakarak yapabilir. Ancak o zaman, başkasının (Gül'ün) özneliğini ortadan kaldırmış olur, oysa âşığın istediği, bu özneliği özümsemektir (Sartre, 2009: 479). Bunun için Bülbül, Gül'ün, Sartre'cı ontoloji bağlamında, kendini “oldurma” sürecindeki nesneleştirme ihtiyacını karşılar. Belki Gül onu sever diye, Bülbül'ün gözü kapalı risk aldığı Hafız'ın şu dizelerinden açıkça anlaşılır:

Ey bülbül... bırak bu aşkı, çünkü o gülümseyen gül,
ancak kendisini beğenir, kendi fikrine uyar (Hafız, 87)

⁷ Bülbülün gagası pergele benzetilmiştir (bkz. Mazıoğlu, 2002: 53).

⁸ Sartre'a göre aşkın özü tam da budur. Sevgilisi için “dünyadaki her şey” olmak istemek (Sartre, 2009: 474).

Sartre, insanın kendi tutkusundan sorumlu olduğuna inanır (Sartre, 1993: 72). Bu anlamda âşık Bülbül de, neye talip olduğunun bilincindedir:

Başımızı sevgilinin eşiğine koymuş, onun her dileğine
razi olmuşuz.
Başımıza her ne gelirse onun dileğiyle gelir (Hafız, 18)

Şiirlerde, Bülbül'ün portresi, genellikle, Gül'e sevgili olma, ona nesne biçiminde görünebilme hevesiyle yanıp tutuşmuş, bu acıyla hep ağlayıp yakaran bir sevgili şeklinde çizilir:

`Arz-ı niyâzı bülbül-i zârun figân iledür (Şeyhülislâm
Yahyâ, 87)

Bülbül'ün, Hegelyen anlamda başlangıçtaki varoluş tarzı, Gül'e karşı kölelik biçimindedir:

Didi ben hem garîbem hem fakîrem
Adum BÜLBÜL GÜL 'ışkıyle esîrem (Rifâi, 16)

Her hâlükârda Bülbül ile ilişkisi, onu köleleştirilmeye dayanan Gül'ün karşısında, Bülbül'ün peşinde olduğu yegâne kazanç, Hafız'ın şu beyitinde açıktır:

Bülbülün daima düşüncesi, gülün kendisine yar
olmasında (Hafız, 234)

Nitekim,

Âşık bülbülün Beyti hazenden⁹ duyulan feryat ve figanı,
hep gülün vuslatına erişmek içindir (Hafız, 494)

Sartre'a göre aşk ilişkisinde çatışmanın ortadan kalkması için, çiftlerden en az birinin kendini gerçekleştirme sürecinde araçsallığı üstlenmesi gerekir ki, diğeri bu araçsallıktan kurtulabilsin; çatışmayı, galip olduğu için artık sonlandırsın. Öte yandan bu galibiyet özgür iradeyle sunulmalıdır. *Gizli Oturum*'da Ines, Estelle'e şunları söyler:

“Ne istersen öyle ol... gözlerimin derinliğinde kendini istediğin hâlinle bulacaksın” (Sartre, 1964: 46)

Maşuk'una özgürlüğünü teslim ederek, kendini nesneleştiren Bülbül de, Gül'e istediği özneliliği kayıtsız şartsız vermektedir. Burada “kayıtsız-şartsız” belirteci, sevgiliyi özgür bırakmak yerine onu zorlamayı seçmeme kararlılığını ima eder. Bununla birlikte, Bülbül'ün Gül'den hiçbir şey istemeyip, ona karşı alâkasız olduğu anlaşılmalıdır. Nitekim, aşağıdaki

⁹ Beyti hazen (Beytü'l-hazen, hüznüleri demektir. Yakup peygamberin, oğlu Yusuf'un hasretiyle kederler içinde yaşadığı evine denir (bkz. Mazioğlu, 2002: 179).

beyitte, Bülbul'ün Gül'ün başkalarıyla eğlendiği haberi verilerek aşırı derecede kıskandırılılabileceği görülür:

“Bülbul, seher vakti gül, sabah rüzgârıyla
cilveleşmekteydi,
sen hasetinden kendini öldür!” (Hafız, s. 135)

Tıpkı Gül gibi aslında Bülbul de, Gül'ün dünyası olmayı arzular, Gül, onsuz yaşayamasın ister, ancak bu istek uğruna onu zorlamaz. Bu otantik aşk ilişkisinde Gül'ü, Bülbul'den ayıran da, aralarındaki bu farktır.

“Gül, güzelliğin dostu olmuş, bülbul aşkın dostu”
(Hafız, 498)

Zorlamama, Sartre'cı anlamda özgürlüğünden ferâgat etmek demektir.

Bülbul, bu eylemi, güçlü bir sevilme inancı taşıdığı için gerçekleştirebilmektedir.

Tebessüm itdüğince goncenün meftûn olur bülbul
(Şeyhülislâm Yahyâ, 436)

Öte yandan, Bülbul'ün

Sesi olmadıkça, gülün alımı nedir ki? (Hafız, 231)

Bülbul'ün kendini feda edışıyle ilgili olarak, şiirlerde yankılanan Gül'ün Bülbul'süz bir önemi olmadığı gerçeği, sessiz bir çılgılık gibi kalır. Zaten Gül'ün adını anmamak, Bülbul için anlaşılmaz bir şeydir. Kendisini bir zerre, Gül'ü de güneş gibi tasvir eden Bülbul için böyle bir sırrı saklamak imkansızdır:

Dimiş izhâr etmesün.. 'ışkumu
Afitâbı zerrece ben nice pinhân eyleyem (Rifâî, 24)

Zira, bedeninde canı olduğu sürece, Bülbul ne Gül'ün bakışından ayrı kalabilir ne de ondan medet ummaktan vazgeçer:

Mümkün mi ola fârig bülbul gül-i ra`nâdan
Mâdâm ki bâkîdür tende nefes-i bülbul (Şeyhülislâm
Yahyâ, 230)

Sonuç

Bu çalışmada, Sartre'ın varoluşçu felsefesinde, kimliği inşa eden bakış'a sahip olması açısından, başkası'nın neden önemli olduğu gösterilmiş; bundan hareketle bütün insan ilişkilerinin, temelde çatışmaya dayalı olduğu düşüncesi ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Nitekim Sartre'a göre arayışlarının hedefi varlık olan insanlar, şeyleri şeyler olarak sahiplenmeyi bir yana

bırakır, kendinde-varlıklarını sembolik olarak kendilerine mal etmeye çalışırlar. Dolayısıyla hepsi kendi kendinin nedeninin belirmesini sağlamak üzere insanı feda etmeye yönelirler. Bu umutsuzluğa mahkum etkinlik içinde, ilke olarak başarısızlığa uğramaya yazgılıdırlar.

Filozof, bu sonuçsuzluğa mahkum mücadeleden kurtulabilmenin bir yoluna işaret eder ki, bu tek yol aşk olgusuna dayanır. Sartre için gerçek aşkta istenen, aslında başkası'nın özgürlüğüdür. Çünkü seven, sevdiğini köleleştirmez Bu da, ancak sevdiğini özgür kılmayı tercih eden müstesna bir âşığın 'bakış'ı ile mümkündür. Diyalektik mücadelenin durdurulmasını sağlayan bu biricik yol sevenin kendini sevgiliye feda edişi olarak formülleşir. Bu yorumun isabetli bir örneği ise, Gül-Bülbül şiirlerinde temsil edilmektedir.

Bu çalışmada, aşk açısından Sartre'cı Ben ve Başkası kavramlarının analogisinin, Bülbül'ün Gül karşısındaki durumuna uyarırken, Gül'ün Bülbül karşısındaki durumuna uymadığı gösterilmiştir. Zira Gül, müstesna âşık değildir. Dolayısıyla söz konusu şiir açısından Sartre'ın aşk görüşü bahsi geçen ikiliden yalnızca Bülbül karakterine uyarlanabilir.

Çalışmada gösterildiği gibi Bülbül, onun tamamen kendisine angaje olmasını dileyen Gül'ün, çoğu zaman eziyete dönüşen çeşitli yaptırımlarını kabul eder. Bir başka ifadeyle Bülbül, Gül'ünkine eş bir rekabet içine girmek yerine, kendisini neyse o olarak sevmesi için Gül'ü yapmak istediklerinde özgür bırakır. Bu bağlamda Gül, Bülbül'ün kendisi için neler yapabileceğini sınamak üzere sürgüne gönderdiği zaman, Bülbül bu zorlu ayrılığa katlanır, üstelik bu zaman boyunca Gül'ün arzusu doğrultusunda şikayet de etmeyecektir. Hasretinden solup hastalanan âşığın geri dönmesine kulak asmayan Gül'ü yine de aşkla anar. Gül'ün bencillik içeren bir tebessümü için, onu uyaran hiçbir sese kulak vermeden, canla başla tavafa durur. Kıskaçlıların lafına itibar etmez. Ona olan aşkıdan mütevellit Gül'ün herhangi bir art niyetiyle ilgilenip onunla didişecek mecali yoktur. Tek dileği Gül'ün de onu aşkla sevmesidir. Bu umutla feryat ve figanlarıyla dillere düşmüş Bülbül, işte sevgilisi Gül'ün bu efendilik istemine içtenlikle boyun eğer ve Sartre'cı çatışma diyalektiğini sonlandırır.

Çalışmadaki bulgular, yalın bir edebî ilginin dışında belirli bir anlama işaret etmektedir. Bu hususun daha iyi aydınlatılması için, bir kıyaslama açısından, edebiyatta Freud'la ilgili çeşitli bulgular örnek gösterilebilir. Buna göre iyi bir Freud okuyucusu olan Italo Svevo'nun *Zeno'nun Bilinci* adlı eserinin, eser sanki o nosyonların etkisi altında yazılmış gibi Freud'un fikirlerini içermesi (Moloney 309) şaşırtıcı değildir. Yine, William Shakespeare'in *Hamlet*'inde "Ödipus Kompleksi"nin oynadığı merkezî rol,

Freud'dan üç yüzyıl önce yazılmış olmasına rağmen eser, sanki Freud'un sözkonusu kompleksi keşfettiği aynı dönemde kaleme alınmış gibidir (Shakespeare 10). Bununla birlikte, Sartre'ın kavramlarının oyun yazarı Samuel Beckett'da bulunması da aynı derecede şaşırtıcı değildir (Uhlmann 86). Çünkü Beckett, Sartre'ın fikirleriyle tanıştı.

Sonuç olarak, Freud'un doğrudan etkisi altında yazılmış olması imkansız olan eserlerde Freud'un bu temel görüşlerinin bulunması, bu görüşlerin kendi başına gerçek birer varlıkları olduğunu gösterir. Bu çalışmada tahlil edilen ve ne Sartre'ın yaşadığı dönemle ne de onun kültürel geleneğiyle hiçbir bağlantısı olmayan şiirlerdeki Sartre'cı bulgular da, Başkası'yla ilgili bu kavramların, kendi başına bağımsız olarak var olduklarına işaret etmektedir. Bu husus, Sartre'ın söyleminin evrensel bir anlam içerdiğine delalet ettiğini gösterir.

KAYNAKÇA

- Aristotle. *The Nicomachean Ethics*, (Translated by) J. A. K. Thomson, England: Penguin Books, 1976.
- Attâr, Feridüddîn. *Kuşdili: Mantıku't-tayr*, (Çev.) Yaşar Keçeci, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998.
- Bacon, Francis. *The Major Works*, (Ed.) Brian Vickers, New York: Oxford University Press, 2008.
- Barret, William. *İrrasyonel İnsan*, (Çev.) Salih Özer, Ankara: Hece Yayınları, 2003.
- Durant, Will. *Felsefenin Öyküsü*, (Çev. Ender Gürol), İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Fichte. "On the Spirit and the Letter in Philosophy", *German Idealist Philosophy* içinde (Ed.) Rüdiger Bubner, London: Penguin Books, 1997.
- Frie, Roger. *Subjectivity and Intersubjectivity in Modern Philosophy and Psychoanalysis*, USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 1997.
- Freud, Sigmund. "Being in Love and Hypnosis", *The Standart Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* içinde (Ed.) James Strachey, Volume XVIII, London: Vintage, 2001.
- Hâfiz. *Divân*, (Çev.) Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: MEB Yayınları, 1992.
- Heikens-Berenpas, Martine. "Jean-Paul Sartre and the Possibility of Authentic Love", *Kritikos*, Volume 8, March-April-May 2011, ISSN 1552-5112; <http://intertheory.org/heikens-berenpas.htm>.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. "Tinin Fenomenolojisi", *Hegel* içinde (Haz.) Nejat Bozkurt, İstanbul: Say Yayınları, 2011.

- İbn Sînâ. "Melankolinin Teşhis ve Tedavisi", (Çev.) A. Sait Aykut, *Cogito*, Sayı: 51, İstanbul: YKY Yayınları, 2007.
- Kojeve, Alexandre. *Hegel Felsefesine Giriş*, (Çev.) Selahattin Hilav, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Krasnoff, Larry. *Hegel's Phenomenology of Spirit: An Introduction*, USA: Cambridge University Press, 2008.
- Mazıoğlu, Hasibe. *Fuzûlî ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002.
- Moloney, Brian. "Psychoanalysis and Irony in 'La Coscienza di Zeno'", *The Modern Language Review*, Vol. 67, No. 2, pp. 309-318 1972, <http://www.jstor.org/stable/3722314>
- Nilchian, Elham. "Gul and Bulbul: Persian Love in Byron", *The Byron Journal*, Volume 40, Issue 2, pp. 155-164, 2012.
- Öztekin, Nezahat. *Fazlî, Gül ü Bülbül*, İzmir: Akademi Kitabevi, 2002.
- Rifâî. *Bülbül-nâme* (Haz.) Hüseyin Ayan, İstanbul: Emek Matbaası, 1981.
- Rosen, Christine. "Romance in the Information Age", *The New Atlantis*, Number 4, 2004, pp. 3-16. <http://www.thenewatlantis.com/publications/romance-in-the-information-age>
- Sartre, Jean-Paul. *Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, (Çev.) Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen, İstanbul: İthaki Yayınları, 2009.
- . *Varoluşçuluk (Existentialisme)*, (Çev.) Asım Bezirci, İstanbul: Say Yayınları, 1993.
- . *Gizli Oturum (Huis Clos)*, (Çev.) Oktay Akbal, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- Schimmel, Annemarie. *A Two-Colored Brocade: The Imagery of Persian Poetry*, USA: University of North Carolina Press, 1992.
- Shakespeare, William. *Hamlet*, (Ed.) Cedric Watts, England: Wordsworth Edition Ltd., 1992.
- Spade, Paul Vincent. *Jean-Paul Sartre's Being and Nothingness*, Class Lecture Notes, 1996.
- Şeyhülislâm Yahyâ. *Dîvân*, (Haz.) Hasan Kavruk, www.kulturturizm.gov.tr.
- Uhlmann, Anthony. "Beckett and Philosophy", (Ed.) S. E. Gontarski, *A Companion to Samuel Beckett*, UK: Blackwell Publishing Ltd., 2010.
- Whall, Jean. *Existentialisme'in Tarihi*, (Çev.) Bertan Onaran, İstanbul: Ekin Basımevi, 1964.
- <http://www.iranicaonline.org/articles/gol-o-bolbol>.

